
ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

Ольга Гончарова, Ігор Кривошея,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ ЖЕРТВАМ ВІЙНИ НА КИЇВЩИНІ

Початок Першої світової війни активізував міграційні процеси населення на теренах Центральної та Східної Європи. Початок міграції покладали перші дні вторгнення німецької армії до Царства Польського, але масовий характер цього явища – події 1915 р.

Військові невдачі російської армії призвели до небувалих масштабів та вимушеного відтоку населення з Царства Польського*, Литви, Білорусі та України. Цивільних осіб, які постраждали від війни та вимушені були покинути своє місце проживання, почали називати біженцями. Відтак закономірним бажанням стало прагнення надати допомогу та підтримку своїм співвітчизникам, які відчули на собі трагедію біженської долі. Місцеві громади національних меншин, які проживали на українських землях Російської імперії, почали створювати для цього мережу спеціальних комітетів.

Аспекти діяльності громадських організацій та рятувальних комітетів в

Україні в роки Першої світової війни досліджували українські та польські науковці. У працях О. Доніка¹, Н. Загребельної², Л. Жванко³ звертається увага на процес становлення, структуризацію та діяльність основних гуманітарних організацій під час Першої світової війни. Польська історіографія представлена працями М. Коженювського⁴,

* Вживаються також назви Королівство Польське, Конгресівка, Конгресове Королівство, Привіслянський край. Детальніше див.: Ясь О. Царство Польське. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Tsarstvo_Polske

¹ Донік О. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. IV. К., 2002. С.155–182; Донік О. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. IX. К., 2005. С.61–86.

² Загребельна Н. Провідні гуманітарні громадські організації в Україні у період Першої світової війни: створення, структура, соціальна база, джерела фінансування. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. VI. К., 2003. С. 255–269; Загребельна Н. Громадські гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни: Дис. ... канд. іст. наук. К., 2004. 244 с.

³ Жванко Л.М. Процес формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал.* 2014. №3. С. 38–55.

⁴ Коженювський М. За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках. К. : Дух і літера, 2015. 664 с.

М. Мондзика¹, Д. Тарасюка², а також їх спільною публікацією з К. Лятавцем³ та монографією С. Сроковського⁴, в яких висвітлюються питання діяльності регіональних відділень Польського товариства допомоги жертвам війни в Російській імперії. У деяких розвідках виокремлено питання становлення та розвитку Київського відділення Польського товариства допомоги жертвам війни.

Ще на самому початку Першої світової війни депутат Віктор Яронський на урочистому засіданні Державної думи 8 (21) серпня 1914 р. у промові висловив настрої об'єднання польських депутатів «Koło Polskie», в якій наголосив на «тотожності інтересів Польщі та Росії «у розпочатій війні між слов'янським і німецьким світом»⁵. Аналогічну позицію у своєму виступі озвучив також інший польський депутат Александр Мейштович. Лояльність поляків, які мешкали в українських губерніях, підкріплювалася заявами губернських і повітових з'їздів, земських зібрань Волинської, Київської та Подільської губернії, проте це не заважало імперським спецслужбам затримувати, заарештовувати та висилати в глиб Росії усіх підозрілих поляків⁶.

Проблема надання матеріальної допомоги цим численним жертвам війни постала невдовзі після початку воєнних дій, ще до масової міграції та евакуації з Царства Польського та Галичини в 1915 р. У вересні 1914 р. у Варшаві було створено заклад ве-

ликої опіки – Центральний громадський комітет Царства Польського. На початку війни, у серпні 1914 р., представники великої польської колонії в Петрограді виступили з ініціативою діяти на користь організації, відомої як Польське товариство допомоги жертвам війни. Спочатку організація мала носити назву – Товариство допомоги родинам польських резервістів та польському бідному населенню на окупованих територіях. Остаточо в статуті, зареєстрованому 29⁷ (26⁸) серпня 1914 р. в Петрограді, назву змінено на Товариство допомоги бідним польським родинам, які брали участь у війні, та польському населенню, збіднілому внаслідок війни. В повсякденності найчастіше вживалася назва Польське товариство допомоги жертвам війни (ПТДЖВ)⁹.

Інтернування** австрійських та німецьких поляків-підданих, сконцентрованих у Києві дало привід до створення «рятувального комітету», аби врятувати людей від холоду й голоду. Польський комітет планував організувати т.зв. «польську в'язницю», яка була покликана запобігти поневірянням цивільних полонених у російських в'язницях. Київське відділення ПТДЖВ облаштувало для них будинки на Печерську з садом, встановило на вікнах ґрати, в'язні мали можливість пересуватися в межах маєтності, опікуватися кухнею та пральнею. Перед дверима чергувало двоє поліцейських, яким платили з каси Товариства. Завдяки поручкам Петроградського товариства допомоги жертвам війни, в'язні поступово виходили

¹ Mądzik M. Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011. 239 s.; Mądzik M. Z działalności Kijowskiej Rady Okręgowej Polskich Towarzystw Pomocy Ofiarom Wojny w latach I wojny światowej. Pamiętnik Kijowski. T. 6. Polacy w Kijowie / pod red. nauk. Henryka Strońskiego; Stowarzyszenie Uczonych Polskich Ukrainy. Kijów : SUPU, 2002. S. 177–195.

² Korzeniowski M., Mądzik M., Tarasiuk D. Tulaczy Los. Uchodzący polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej. Lublin : Wydawnictwo UMCS. 2007. 229 s.

³ Мондзік М. Поляки в Центральній та Східній Україні 1832-1921 роках / Марек Мондзік, Маріуш Коженювський, Кшиштоф Лятовец, Даріуш Тарасюк. Київ: Ніка-Центр, 2017. 288 с.

⁴ Srokowski S. Z dni zawieruchy dziejowej : 1914 – 1918. Kraków : Nakładem Księgarni Geograficznej «Orbis». 1932. 331 s.

⁵ Лісевич І. Т. У затінку двоголового орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. С. 73.

⁶ Там само, С. 73.

⁷ Mądzik M. Z działalności Kijowskiej Rady Okręgowej Polskich Towarzystw Pomocy Ofiarom Wojny w latach I wojny światowej. Pamiętnik Kijowski. T. 6. Polacy w Kijowie / pod red. nauk. Henryka Strońskiego ; Stowarzyszenie Uczonych Polskich Ukrainy. Kijów : SUPU, 2002. S. 178.

⁸ Мондзік М. Поляки в Центральній та Східній Україні 1832-1921 роках / Марек Мондзік, Маріуш Коженювський, Кшиштоф Лятовец, Даріуш Тарасюк. Київ: Ніка-Центр, 2017. С. 150.

⁹ Mądzik M. Z działalności Kijowskiej Rady Okręgowej Polskich Towarzystw Pomocy Ofiarom Wojny w latach I wojny światowej. Pamiętnik Kijowski. T. 6. Polacy w Kijowie / pod red. nauk. Henryka Strońskiego ; Stowarzyszenie Uczonych Polskich Ukrainy. Kijów : SUPU, 2002. S. 177–178.

**Інтернування (франц. internier – оселяти, від лат. internus – внутрішній) – прийняття та примусове оселення під час збройного конфлікту нейтральною або іншою державою, що не є стороною конфлікту, осіб, які належать до збройних сил воюючих держав, що вимушено вступили на її територію.

на свободу, звільняючи «в'язницю» для нових прибульців¹.

За статутом Польське товариство допомоги жертвам війни було громадською інституцією, у роботі якої активну участь брали представники так званої старої польської еміграції в Росії, а також ті, хто прибув у 1914–1915 рр. Натомість Центральний громадський комітет (ЦГК), на думку М. Мондзіка, був офіційною урядовою інстанцією, котра отримувала кошти від російського уряду. Українська дослідниця Т. Лихачова встановила, що з осені 1915 р. ПТДЖВ також почало отримувати урядові дотації на допомогу біженцям. Важливим аспектом у діяльності ЦГК і ПТДЖВ стало розмежування сфер впливу на біженців, котре ґрунтувалося на принципі їх розселення. Так, ЦГК опікувався тими, хто знайшов тимчасовий притулок у сільській місцевості, а ПТДЖВ – містянами².

В Україні перші відділення Товариства були створені восени 1914 р. Від самого початку Київське відділення вийшло на перше місце серед українських відділень і мало 10 секцій, а число членів товариства перевищувало 800 осіб. Не потрібно дивуватися, адже перед Першою світовою війною чисельність поляків у Києві була значною, в 1909 р. у місті мешкало 45 000 осіб польської національності. До найбільш відомих діячів відділення належали: Йоахім Бартошевич, Антоній Червінський, Казімеж Хоецький, Станіслав Єзерський, Зигмунд Венцковський, Юзеф Фриш³.

Перші офіційні збори Київського відділення відбулися 26 жовтня 1914 р. в польському клубі «Ланка». Організатори закликали польську громаду до більш активної представницької участі у зборах, наголошуючи на важливості Товариства для порятунку знищеної Польщі⁴. В день початку зборів в газеті «Київський щоденник» («Dziennik Kijowski»)

була опублікована стаття Й. Бартошевича, в якій наголошувалося про серйозність допомоги польському населенню, яке постраждало внаслідок війни⁵.

Учасники зборів сформували комітет Київського відділення ПТДЖВ, яке 2 жовтня 1914 р. обрало президію з-поміж 23 членів. Першим головою Товариства було обрано Олександра Тишкевича, його заступниками – Йоахіма Бартошевича і Казімежа Хоецького. Членами президії стали Антоній Червінський (скарбник), Казімеж Жоншиницький (заступник скарбника), Станіслав Єзерський (секретар) і Тадеуш Мостовський (секретар)⁶.

У Київській губернії легалізовані відділення Польського товариства допомоги жертвам війни працювали у Бердичеві (президент – ксьондз А. Зусневський), Білій Церкві (президент – Казімеж Александрович, секретар – Ф. Роговський), Умані (президент – Август Іванський), Києві (президент – Олександр Тишкевич, секретар – С. Єзоранський), Богуславі Калиновського повіту (Казімеж Гуляницький), Рижавці Уманського повіту (Юзеф Пжачинський з Городниці), Ситківцях Липовецького повіту (Казімеж Буковський), Смілі (Казімеж Берчовський) та Сквирі Черкаського повіту (Адам Мрувчинський)⁷. Також діяли відділення товариства у Ставищах Таращанського повіту (Казімеж Замжицький), Володарці Сквирського повіту, Звенигородці (Магдалена Орліковська), Хабні Радомиського повіту (ксьондз Броніслав Шиманський), Фастові Васильківського повіту, Кошоватій Таращанського повіту (ксьондз Пьотр Качоровський), Козятині Бердичівського повіту (Ян Журавський), Погребищах Бердичівського повіту, Радомишлі (Ян Билина). В Рокитні існував сенявсько-рокитнянський відділ, що очолювався Казімежом Дембровським, директором «Сенявського цукрового заводу»⁸.

¹ Srokowski S. Z dni zawieruchy dziejowej : 1914 – 1918. Kraków : Nakładem Księgarni Geograficznej «Orbis». 1932. S. 204.

² Жванко Л.М. Процес формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2014. №3. С. 43.

³ Mądzik M. Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011. S. 42–43.

⁴ Oddział Kijowski Towarzystwa Pomocy Polakom ofiarom wojny. *Dziennik Kijowski*. №279. 19 października 1914. S. 2.

⁵ Bartoszewicz J. Pomoc Polakom. *Dziennik Kijowski*. №286. 26 października 1914. S. 1.

⁶ Leliwa T. Polacy w Kijowie. *Głos Polski*. №21. 22 moze 1916. S. 10.

⁷ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/53/0 Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny. 1915-1919. 2/53/11 Rada Zjazdów Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny. 1915-1918. 2/53/44 Sprawozdanie z objazdu w terenie, spis oddziałów terenowych Towarzystwa. 1915-1916. Ark. 1–3.

⁸ Kalendarz Polski. Rocznik Wychodźstwa Polskiego w Rosji na rok 1917. S. 223.

Дозволимо коротку цитату зі спогадів Августа Іванського (1881–1939): «Товариство це доклало багато праці та енергії, створили ми притулки, відкрили початкову школу, пізніше середню школу, зібрали допомогу постраждалим натуральну (тобто, продуктами й речами – *автори*) і в готівці. У 1916 р. разом з гр. Владзімежем Дзідушинським, делегованим з київської філії Товариства, об'їхали ми автомобілем значну кількість місцевих дворів і зібрали круглу суму 75 000 рублів, яку поділили з Києвом. На початку війни зібрали декілька вагонів жита, пшениці, ячменю і гороху і вислали землянським організаціям Конгресувки...»¹.

У 1914 – 1916 рр. в Київській губернії існувало 77 (часто зустрічається 76) відділень Польського товариства допомоги жертвам війни. У п'ятьох повітах Київської губернії восени 1915 р. налічувалося понад 80 000 польських біженців. Більшість осіли в сільській місцевості, де ними опікувався Центральний громадський комітет, але значний відсоток біженців знайшов притулок у містах, і їхніми справами займалися відділи ПТДЖВ. Станом на Івересня 1916 р. в зоні діяльності Товариства перебувало 318 тис. вигнанців, в т. ч. 34 314 осіб в 61 містечку Київської губернії. Саме з ініціативи київських діячів на початку 1915 р., тобто ще до масового напливу біженців, відбулися перші збори представників відділень. Збори відбулися 8-9 січня 1915 р., і на них були присутні делегати лише з 11 осередків, крім київського – з Білої Церкви, Бердичева, Умані, Могилів-Подільського, Нової Ушиці, Вінниці, Пłosкирова, Білків, Старокостянтинова та Житомира. На других зборах, що відбулися 29-30 квітня 1915 р. були присутні 35 делегатів, які представляли 25 відділень з 43. Увагу концентрували на потребі створення відділень на місцях тих повітів, де організації ще не створені, і збори поклали обов'язок створення нових відділень на організацію в Києві².

На потреби жертв війни в Королівстві Польському київське відділення разом з одеським відділенням ПТДЖВ до кінця квіт-

ня 1915 р. зібрали 218 492 руб. 75 коп. Найбільше було зібрано в Києві – 101 000 руб., Умані – 33 000 руб., Житомирі – 27 500 руб. В натурі було зібрано збіжжя, одяг, і навіть худобу: 95 262 пуди збіжжя, понад 30 000 одиниць одягу та 70 голів великої рогатої худоби. Крім того, Польським комітетом у Києві був організований триденний збір речей та коштів в рамках акції «Київ – Польща»³.

Налагодження співпраці між різними підрозділами Товариства дало поштовх до створення в Києві Київської окружної ради. Вирішальним для створення Київської окружної ради Товариства допомоги жертвам війни стали треті збори представників відділень, які відбулися 17 вересня 1915 р. Початковим кроком було створення Районного бюро для відділень, а його організацією мали займатися київські активісти. У жовтні 1915 р. був підготовлений проект статуту нового органу, який отримав назву окружна рада. У статуті зазначалося, що Київська окружна рада є виконавчим органом Зборів представників польських товариств, що надають допомогу жертвам війни в Київській губернії і водночас допоміжний орган ради з'їздів в Москві. До її складу входили представники осередків ПТДЖВ, які також входили до Ради з'їздів від київського округу та представники від інших рятувальних організацій. Метою ради була координація роботи всіх осередків в окрузі, співпраця з іншими польськими організаціями, які були представлені в московській раді з'їздів та зв'язок, у разі потреби, з організаціями інших національностей. Це вимагало збір інформації про діяльність, ресурси та потреби відділень. Рада мала право засновувати нові осередки та скликати представницькі збори, а також підтримувати зв'язок з радою з'їзду, бути посередником в контактах з філіями. Виконавчим органом окружної ради була президія: 9 листопада 1915 р. президентом ради став Йоахім Бартошевич, а віце-президентами – Станіслав Грабський і Станіслав Горват. Створення Київської окружної ради поживило роботу відділень задля постраждалих внаслідок війни, осо-

¹ Iwański August (senior). Pamiętniki, 1832-1876. Iwański August (junior). Wspomnienia 1881-1939. Warszawa, 1968. S. 372.

² Mądziak M. Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011. S. 47.

³ Mądziak M. Z działalności Kijowskiej Rady Okręowej Polskich Towarzystw Pomocy Ofiarom Wojny w Latach I wojny światowej. Pamiętnik Kijowski. T. 6. Polacy w Kijowie / pod red. nauk. Henryka Strońskiego ; Stowarzyszenie Uczonych Polskich Ukrainy. Kijów : SUPU, 2002. S. 180-181.

бливо організації в Києві, яка перетворилася на величезну установу на базі відділень¹. В результаті, «на нараді було створено 5 секцій: організаційна (очільник – Мар'ян Баранецький), освітня (Леонард Стахл – з Львівського рятувального комітету), компенсаційна – її головою був Пьотр Гурський з ЦГК, секція опіки над іноземними підданими поляками (Станіслав Бега) та скарбова на чолі з Венцковським»².

Згідно з положенням від 22 листопада 1915 р. метою з'їздів представників польських громадських організацій допомоги жертвам війни є розробка і об'єднання заходів цих організацій по наданню допомоги особам і установам, які постраждали від воєнних дій. Участь у з'їздах брали: 1) Товариство взаємодопомоги бідним сім'ям поляків, що брали участь у війні, та бідному польському населенню, постраждалому від воєнних дій; 2) всі місцеві відділи названого товариства; 3) Польський комітет допомоги жертвам війни в Москві; 4) Центральний обивательський комітет губерній Царства Польського; 5) Польський Львівський комітет; 6) Польський комітет санітарної допомоги; 7) діючі в межах імперії польські римо-католицькі благодійні товариства. В кожній організації був свій устав. До складу ради з'їздів входили: 3 представники товариства взаємодопомоги бідним сім'ям поляків, що брали участь у війні, та бідному польському населенню, постраждалому від воєнних дій; по 3 представники від Петроградських, Московських, Віленських, Київських, Мінських і Одеських польських громадських організацій допомоги жертвам війни тощо³.

На звітні 2-засідання ради з'їздів, яке відбулося 20, 21 і 22 вересня 1915 р. в Мо-

¹ Korzeniowski M. Madzik M. Tarasiuk D. Tulaczy Los. Uchodzący polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 2007. S. 95–96.

² Mądzik M. Z działalności Kijowskiej Rady Okręgowej Polskich Towarzystw Pomocy Ofiarom Wojny w Latach I wojny światowej. Pamiętnik Kijowski. T. 6. Polacy w Kijowie / pod red. nauk. Henryka Strońskiego ; Stowarzyszenie Uczonych Polskich Ukrainy. Kijów : SUPU, 2002. S. 185–186.

³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/53/0 Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny. 1915-1919. 2/53/11 Rada Zjazdów Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny. 1915-1918. 2/53/48 Statut regulaminu, instrukcje, komunikaty, odezwy Komitetu Wykonawczego Rady. 1915-1918. Ark. 9–10.

скві від Київського відділу був присутній А. Іванський⁴. На звітні засідання ради з'їздів польських організацій, що відбувся 8, 9, 10 січня 1916 р. взяли участь члени Ради: від Київської окружної ради – Й. Бартошевич; від відділу Польського товариства постраждалим від війни в Києві – М. Баранецький, С. Горват, М. Савіцький; від Польського комітету санітарної допомоги – В. Собанський; серед запрошених гостей був лікар Леонард Стахл з Києва⁵.

Громадські комітети кожному біженцю призначали по 6 рублів на місяць, і ці кошти виплачувало товариство допомоги жертвам війни, пропорційно до кількості людей, які перебували під їхньою опікою. Утворення такого комітету в Російській імперії було створено з ініціативи членів Національної Ліги: Станіслава Зелінського, Йоахіма Бартошевича, Тадеуша Мостовського, Станіслава Єзерського та Вінсентія Матерніцького. За короткий час подібні комітети були створені в провінціях, а після 19 листопада 1915 р. їх приєднали до окружної ради Польського товариства допомоги жертвам війни. Перший час допомагали фінансово, згодом були включені культурні потреби. Спочатку уряд забороняв польську школу, однак, в міру невдач на фронті, ставав дедалі поступливішим, і врешті погодився на початкову освіту за умови, що вона не включатиме місцеве населення і поляки не витратять на освіту державні кошти. На практиці ці застереження носили формальний характер. В 1916 р. окружна рада мала в розпорядженні сотні притулків, дитячих ясел, майстерень і сотні шкіл. Керівники ради об'їздили всю країну, а тисячі вихідців з інтелігенції, які втікали від німців та австрійців, знайшли роботу в школах та інших установах ради⁶. Велику увагу від-

⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/53/0 Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny. 1915-1919. 2/53/11 Rada Zjazdów Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny. 1915-1918. 2/53/50 Sprawozdania Rady Zjazdów i jej Wydziałów. Preliminarze wydatków. 1915-1916, 1918. Ark. 1.

⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/53/0 Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny. 1915-1919. 2/53/11 Rada Zjazdów Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny. 1915-1918. 2/53/50 Sprawozdania Rady Zjazdów i jej Wydziałów. Preliminarze wydatków. 1915-1916, 1918. Ark. 26.

⁶ Liga Narodowa na Rusi 1890-1920 : fragment historii pracy polskiej na kresach południowo-wschodnich /

ділення Товариства приділяли успішному проведенню рятувальної операції. Серед джерел допомоги для Київського комітету були приватні кураторства та патронати для різних установ Товариства¹. Опікунська діяльність відділення відзначалась ще й тим, що її провадили видатні особистості з місцевої польської громади за підтримки представників з інтелігенції, які осіли в Києві та активно займалися громадським життям. Розвиток рятувальної акції у сфері освіти був кроком у боротьбі за зміцнення польської позиції та збереження національної ідентичності польської меншини².

У 1915 р. в Києві було влаштовано чергування на залізничних станціях, де зустрічали біженців, надавали їм притулки та гуртожитки. Організацією роботи керували С. Горват, М. Собанський та Р. Бнінський³. Перші тижні вимушеної евакуації підштовхнули до відкриття Залізничної секції. На залізничному вокзалі постійно надавалася невідкладна допомога, інформація, що скеровувала біженців до інших структур Комітету. Місто Київ було важливим пунктом переміщення біженців, оскільки мало суходільну, водну та залізничну розв'язку. Водночас, Київ через який пролягав зворотній шлях на Волинь, Поділля та Галичину зазнав нового припливу біженців у 1916 р. Чергування на вокзалах були щоденними з 10 по 18 год. Секція займалася придбанням квитків для осіб, які не мали змоги самостійно оплатити проїзд. Роботою Залізничної секції керувала Б. Круліковська⁴.

Інформація про бюджет відділень Товариства київського осередку з осені 1915 р. вказує, що фінансові потреби були реалізовані радою в залежності від кошторису. З 270 000 руб., асигнованих в формі над-

бавки через раду з'їздів, окружна рада у вересні і жовтні 1915 р. перерахувала для відділень ПТДЖВ в Київській губернії бл. 100 000 руб. (Київ отримав 80 000 руб.), Полтавській губернії – 21 830 руб., Чернігівській – 8 970 руб., Волинській – 8 855 руб. та Подільській – 2 375 руб. Для відділень, які не представили кошторис, сума асигнування становила 41 500 руб. Видатки заплановані на листопад були вищими за попередні на 25% і коливалися в районі 307 600 руб., з яких більшу частину мало отримати відділення Київського Польського товариства допомоги жертвам війни та Польського Львівського комітету допомоги. У своїх спогадах Станіслав Сроковський звернув увагу на зусилля Київської окружної ради щодо отримання компенсації від російської влади та перешкоджання торгам польськими маєтками, залучення військовополонених для польових робіт, але тільки на схід від лінії Овруч-Житомир-Бердичів-Умань. Рада вживала санітарних заходів для запобігання поширенню небезпечних епідемій, проводила акції порятунку польських пам'яток від знищення та займалась видавництвом переважно шкільних підручників. Об'єм завдань, які виконувала Київська окружна рада, також поглинав значні фінансові кошти в 1917–1918 рр. Можна припустити, що вони розподілялись на потреби відділень ПТДЖВ, інших рятувальних організацій та для деяких цілей рятувальних операцій, проведених самостійно (наприклад, освітня кампанія)⁵.

До кінця жовтня 1916 р. Центральний громадський комітет (ЦГК) мав 10 шпиталів, надавав консультації в амбулаторіях, як і поза ними 19 179 особам, зробив щеплення проти віспи 4 635 особам, в шпиталях разом знаходились 1045 хворих, які перебували в них 20 874 ліжкодні. Одночасно виникли 2 пересувних стоматологічних відділення, для дітей хворих на туберкульоз відчинено в Микільській Слобідці під Києвом інфекційний шпиталь. Медичну допомогу надавали 11 лікарів, 2 дантисти, 12 фельдшерів і 25 медсестер⁶.

⁵ Srokowski S. Z dni zawieruchy dziejowej: 1914 – 1918. Kraków : Nakładem Księgarni Geograficznej «Orbis». 1932. S. 195–196.

⁶ Łaskarzewska H. Tam, gdzie przeszła burza... Losy polskiego dziedzictwa kulturowego w latach 1914 – 1920. Warszawa: SBP. S. 168.

Stanisław Zieliński ; wstęp i opracowanie Adam Wątor. Szczecin : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2016. S. 32–33.

¹ Z polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Kuratoria i Patronaty. *Dziennik Kijowski*. №245. 5 wześnia 1916. S. 1.

² Beauvois D. Walka o ziemię. Szlachta polska na Ukrainie prawobrzeżnej pomiędzy caratem a ludem ukraińskim 1963 – 1914. Sejny, 1996. S. 235–259.

³ Z Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. *Dziennik Kijowski*. №335. 4 lipca 1916. S. 1.

⁴ Szumłakowski M. Listy z Kijowa. VII. *Głos Polski*. 48. 27 października 1916. S. 16.

Польський комітет санітарної допомоги (ПКСД), відчуваючи брак чисельності медичного персоналу, а особливо серед сестринської справи, запровадив спеціальні курси. У Києві санітарні курси для сестер милосердя були організовані між 1 вересня і 12 грудня 1916 р. Слухачкам викладали анатомію, гігієну, акушерство, бактеріологію, догляд за хворими, надання невідкладної допомоги, хірургію та відомості про інфекційні, шкірно-венеричні, жіночі та психічні захворювання¹. Відповідальність за курси в Києві була покладена на Л. Пенкославського. Зі 105 слухачок, які розпочали навчання у вересні, курс завершили 65, а до іспиту були допущені 40. Святкова церемонія закінчення курсів відбулась 12 грудня 1916 р. Подія відбулась в актовій залі Маріїнського осередку сестер милосердя, куди прибули Київський губернатор Олексій Ігнат'єв, генерал-майор Владімір Гадон, який представляв імператрицю Росії, голова Правління Червоного Хреста Ільїн, головний представник на Південно-Західному фронті Б. Іваницький та представниці польського світського товариства – дружина Юзефа Потоцького та княгиня Марія Любомирська².

Прикладом турботи про медичне обслуговування біженців є діяльність Лікарської секції Київського відділення ПТДЖВ, яка тривала лише кілька місяців, починаючи від дня заснування, тобто від 12 грудня 1915 р. Її діяльності передувала діяльність т.зв. медичної бригади, що надавала допомогу прибулим до Києва біженцям. Секція надавала медичні консультації, вела аптеку, взяла на себе медичний нагляд за школами, інтернатами, дитячими яслами, притулками, що підпорядковувались ПТДЖВ³. Головою секції був М. Петкевич, який залучив до співпраці декілька десятків лікарів, частина з яких надавала допомогу безкоштовно. Медичні консультації секція спочатку надавала за адресою: вул. Меринговська, згодом – по вул. Марино-Бла-

говіщенській. Аптека, що належала секції, надавала ліки і перев'язувальні засоби за зниженими цінами зі складів Червоного Хреста, Союзу Земств і Південно-російського товариства торгівлі аптекарськими товарами (ЮРОТАТ)⁴.

У 1916 р. виникла Студентська секція за ініціативи членів організації «Полонія», яка відповідала за допомогу молоді в пошуках роботи, допомагала сплачувати за навчання бідним студентам. В Києві мешкало 500 з 800 зареєстрованих студентів вищих навчальних закладів, оскільки решта трохи згодом виїхали в інші міста, або ж перебували транзитом у місті, а декого забрали на війну. Становище студентів-біженців було складним, найбільше допомагали тим студентам, яким залишилось навчатися останні два курси. Студенти самотужки збирали кошти, щоб поліпшити своє становище і допомогти біднішим. Секція сплачувала реєстраційні внески у сумі 5 250 руб., і на суму 1 600 руб. надавала допомогу студентам. Водночас вона утримувала їдальню, де студенти мали обід та вечерю вартістю 45 – 50 коп. Частина коштів на їдальню покривалася Київським комітетом (350 руб.), решту покривали благодійні внески приватних осіб. Окремо утримувалися гуртожитки для студентів-біженців⁵.

Однією з перших Київським відділенням ПТДЖВ була створена Секція по догляду за дітьми на чолі з Г. Можджинським. Робота секції розпочалась з прийому, реєстрації та розселення дітей меншого та старшого віку у інші місцевості. До 19 жовтня 1915 р. Секції вдалося створити 3 садочки, які призначалися для 170 дітей. Київське відділення утримувало садочок для 60 дітей і ясла для 30. Водночас у Києві вдалося розселити 700 дітей у приватних будинках. З 800 дітей, якими опікувалася Секція, 200 – перебували у київських садочках, 600 – в притулках Правобережжя⁶. Діяльність Секції вимагала багато коштів на адміністративні питання. На думку С. Сроковського, непотрібним та затратним було вивезення дітей з дитя-

¹ Pol W. Kartki z dziejów studentów Uniwersytetu Kijowskiego z lat 1911–1919. Archiwum Historii Medycyny. T. 36. 1973. Z. 1-2. S. 88.

² Коженювський М. За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках. К. : Дух і літера, 2015. С. 110.

³ Z Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Sekcja doraźnej pomocy. *Dziennik Kijowski*. №278. 9 października 1916. S. 2.

⁴ Z Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. *Dziennik Kijowski*. №279. 10 października 1915. S. 3.

⁵ Szumlakowski M. Listy z Kijowa. III. *Głos Polski*. №43. 23 października 1916. S. 10.

⁶ Z Polskiego Towarzystwa Pomocy. Sekcja Opieki nad Dziećmi. *Dziennik Kijowski*. №288. 19 października 1915. S. 1.

чих будинків на відпочинок влітку 1916 р. на море під Одесу та у Пущу-Водицю під Києвом, а ці кошти можна було використати на потреби Секції¹.

Проблему з житлом для польських біженців вирішувала Квартирна секція. Влітку та восени 1915 р. комітет у Києві надав 1000 будинків на Солом'янці, де розмістилися мешканці з Холмщини, Седлеччини та Люблінщини. Для оплати житла 316 сім'ям було витрачено 2 704 руб. 10 коп.².

Юридична допомога полягала у вирішенні таких питань: надання юридичних консультацій; відсутність документів, що посвідчують особу; підтвердження документів про освіту; видача документів про слов'янське походження біженців; підготовка листувань біженців з російськими органами влади та армійським командуванням. З кінця жовтня 1914 р. до початку листопада 1915 р. було видано 4 292 свідоцтва про слов'янське походження біженців³.

Поранені військові через окупацію Царства Польського німецькою та австро-угорською армією після лікування у шпиталі залишалися у Києві для відпочинку. З цією метою була створена Секція евакуації поранених, яка, у свою чергу, створила притулок для воїнів-поляків, військових з інвалідністю та одужуючих. У хуторах і маєтках Правобережжя було розміщено близько 700 військових⁴.

Для біженців стояла потреба знайти роботу, і це створило передумови для виникнення Польського бюро зайнятості, що постало з секції пошуку праці київського відділення ПТДЖВ, Римо-Католицького благодійного товариства, Польського львівського рятувального комітету і гурту жінок-польок⁵. До обов'язків бюро входили: пошук пристойної роботи для безробітних поляків; скерування їх на роботу в

промисловості, сільському господарстві, торгівлі та освіті; надання допомоги в разі самостійного створення робочих місць, спілок і асоціацій та отримання відповідного фінансування від їхньої діяльності; придбання необхідного інвентаря, створення власних майстерень, а також організація продажу продукції⁶.

Київський комітет в рамках рятувальної акції на користь біженців виділяв значні кошти, про що свідчить розширення бюджету київського ПТДЖВ у 1916 р. У квітні витрати сягали 6 730 руб., у травні – 9 300 руб., у червні – 13 410 руб., у липні – 21 400 руб., а у серпні – вже 36 275 руб. На вересень виділили бюджет у сумі 50 750 руб., на грудень 1916 р. кошторис передбачав видатки у сумі 112 362 руб. і був на 332 руб. вищий, ніж у листопаді. В січні 1917 р. бюджет Комітету склав 114 023 руб., незважаючи на обмеження державних субсидій. Внутрішня його структура також дає певне уявлення про видатки «Польського комітету», який виділив кошти на: утримання Центрального бюро – 1 045 руб., на потреби Студентської секції – 2 000 руб., Секції тимчасової допомоги (сплата за житло, позика, обіди тощо) – 39 000 руб., Секції реєстрації та статистики – 700 руб., Фінансової секції – 515 руб., Квартирної секції – 2 035 руб., Секції одягу – 650 руб., Секції догляду за дітьми – 25 818 руб., Секції опіки над цивільними бранцями – 2 402 руб., Залізничної секції – 1 402 руб., Секції праці – 1 200 руб., Юридичної секції – 390 руб., Секції притулків – 2 780 руб., Шкільної секції – 27 795 руб., Секції евакуації поранених – 4 910 руб. і на інтернати для дітей – 240 руб. У наступні роки держава не скоротила фінансування лише для Секції догляду за дітьми та Шкільної секції. У зв'язку зі зменшенням державних субсидій було ухвалено рішення призупинити діяльність і скоротити до мінімуму бюджет деяких секцій⁷.

Рятівничі організації займалися не лише матеріальними потребами біженців, а й намагалися надати можливість відвідувати католицькі храми. Проблему надання релігійної допомоги біженцям,

¹ Srokowski S. Z dni zawieruchy dziejowej : 1914 – 1918. Kraków : Nakładem Księgarni Geograficznej «Orbis». 1932. S. 197.

² Z Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. *Dziennik Kijowski*. №279. 10 października 1915. S. 3.

³ Z Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Sekcja Prawna. *Dziennik Kijowski*. №334. 4 grudnia 1915. S. 1.

⁴ Z Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Sekcja ewakuacji rannych. *Dziennik Kijowski*. №298. 29 października 1915. S. 1.

⁵ Z Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Biuro Pracy. *Dziennik Kijowski*. № 66. 29 marca 1916. S. 3.

⁶ O pracę dla wygnańców... *Dziennik Kijowski*. 1 września 1917. S. 2.

⁷ Коженювський М. За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках. К.: Дух і літера, 2015. С. 89–90.

особливо тим, хто не мав доступу до релігійних практик, було вирішено шляхом направлення 150 капеланів для душпастирської праці. Повільність державної влади, незважаючи на надання дозволів на діяльність священників-капеланів, спонукала ЦГК зібрати групу священників, відданих справі польського народу. Обґрунтовуючи запропонований план, ЦГК вказав на необхідність вербування священників, які б взяли на себе турботу про надання релігійної допомоги шляхом переїзду до місць поселень біженців. ЦГК мав би повністю забезпечувати матеріальну сторону діяльності капеланів, тобто зарплату, витрати на відрядження, придбання літургійних речей тощо. Проект викликав невдоволення влади через великі затрати. Однак, у 1915 – 1917 рр. відправка капеланів для роботи з біженцями була систематичною¹.

У Росії проблема евакуйованих польських культурних цінностей як з установ, так і привезених разом з переміщенням населенням, була величезною. Росіяни змусили майже мільйон поляків покинути свої домівки разом з речами. Отже, головним завданням для місцевої польської громади було вжити заходів для збереження майна, вивезеного з польських земель під час евакуації 1914–1915 рр. Такі дії, крім Польського комітету у Москві, Польського товариства допомоги жертвам війни, вжили відділи та місцеві гуртки Товариства охорони пам'яток минулого. До кінця 1917 р. вони були створені в Бердичеві, Харкові, Києві, Умані, Кам'янці-Подільському, Одесі, Житомирі, Казані, Петрограді, Воронежі та ін. В березні 1917 р. секція охорони пам'яток минулого, що діяла при Київській окружній управі, перетворилася на окреме Товариство охорони пам'яток минулого на Русі. Його головою був Францішек Потоцький, а секретарем Людгард Грохольський. Сюди привозили найбільше польських сувенірів і культурних цінностей².

¹ Korzeniowski M., Madzik M., Tarasiuk D. Tulaczy Los. Uchodzczy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny swiatowej. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 2007. S. 171.

² Łaskarzewska H. Tam, gdzie przeszła burza... Losy polskiego dziedzictwa kulturowego w latach 1914–1920. Warszawa: SBP. S. 73–74.

У 1916 р. в Києві та Умані було організовано добровісний концерт для фонду Товариства допомоги жертвам війни. На одному з таких виступів перед уманцями Кароль Шимановський разом з Павлом Коханський вперше виконав свої знамениті «Міфи»³.

Ліквідація Польського товариства допомоги жертвам війни відбулась в кінці серпня 1918 р. 29 серпня Головний Комітет отримав повідомлення, за яким на підставі постанови Народного комісаріату у справах національностей Товариство підлягає ліквідації. Останнє засідання Комітету відбулося 10 вересня 1918 р. на якому було повідомлено про закриття Товариства та його відділів в Росії, а наступне засідання провів ксьондз Костянтин Будкевич, закривши засідання Головного Комітету з заявою, що діяльність ПТДЖВ закривається. Однак, деякі відділи ПТДЖВ певний час продовжували існувати. Зокрема, в Україні права та обов'язки Головного Комітету щодо підрозділів мали перейти до Київської окружної ради, в Литві планувалося призначити Центральний комітет ПТДЖВ. У Варшаві мав постати – з членів Головного комітету, повернутих до Польщі – виконавчий відділ Головного Комітету, завданням якого було скликання загальних зборів членів товариства. Він мав вирішити долю товариства. Ліквідація центральної влади в кінці серпня закінчила чотирирічну діяльність ПТДЖВ в Росії⁴.

Таким чином, Перша світова війна принесла чи не найбільші страждання і біди населенню прикордонних територій. Неодноразово в ході війни ці землі переходили під владу протиборчих воюючих держав, піддавались руйнації, а населення примусово евакуйовувалось. Війна принесла матеріальні руйнування, людські втрати, примусову евакуацію з постійного місця проживання значну кількість населення. Територіями українських земель, найперше Правобережної України, проходив емігрантський шлях біженців з Царства Поль-

³ Лісевич І.Т. Родом з України... (Польська національна меншина і культурне життя на Наддніпрянщині у другій половині XIX – на початку XX ст.). К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. С. 84.

⁴ Korzeniowski M., Madzik M., Tarasiuk D. Tulaczy Los. Uchodzczy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny swiatowej. Lublin : Wydawnictwo UMCS. 2007. S. 108–109.

ського і Литви. Незважаючи на обмежені можливості, польське населення краю надавало допомогу постраждалим від війни через діючі тут відділення Польського товариства допомоги жертвам війни. Створення цих відділень відбувалося у всіх українських губерніях і часто залежало від активності етнічних громад. Особливе місце у справі формування етнічних комітетів посідали українські інституції допомоги біженцям, відкриття яких супроводжувалося значними ускладненнями, але водночас свідчило про зростання національної самоідентифікації суспільства. Такі відділення були створені майже в усіх повітових містах Київської губернії (Київ, Біла Церква, Умань, Бердичів, Фастів, Ставище, Сквир, Козятин, Рокитня тощо). Їхні місцеві представництва не лише забезпечували матеріальні потреби, а й відіграли

у середовищі евакуйованих консолідуючу роль. Кожна секція, яка була відкрита при Київському відділенні ПТДЖВ покривала потреби та витрати біженців. Велике значення в існуванні секцій відігравали державні субсидії, приватні пожертвування та збирання коштів на потреби секцій їхніми членами. Незважаючи на обмежені можливості, польське населення краю збирало кошти, організовувало притулки, пункти харчування, надавали невідкладну допомогу та проводили безкоштовне лікування, допомагали студентам з навчанням та гуртожитками, навчали дітей грамоті. Після Лютневої революції 1917 р. суспільно-політичне життя краю активізувалось. Польські організації почали створювати Польські доми і польські школи для відродження національного життя.

Ігор Срібняк,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Марина Палієнко,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

АМЕРИКАНСЬКА ГУМАНІТАРНА АКЦІЯ У ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬК УНР В ПОЛЬЩІ (1921 р.)

У листопаді 1920 р. під тиском більшовицьких військ Армія УНР була змушена відступити на польську територію, після чого її особовий склад був інтернований у кількох таборах: Пікуличі, Ланцут, Вадовиці, Ченстохова, Александрів, Піотроків, Каліш (а вже станом на кінець 1921 р. вояки-українці перебували тільки у Стшалкові, Щепіорно і Каліші). За домовленістю з польською владою українські частини та з'єднання мали зберігати прибуту їм структуру, а їх особовий склад – підлягати владі своїх командирів і начальників. Уряд УНР, який залишив українські

терени разом з армією, тимчасово розмістився у м. Тарнів (Польща), провадячи діяльність з організації збройної боротьби проти радянської Росії. В складних умовах інтернування вкрай важливим було створення умов для оздоровлення морального стану українського вояцтва, наповнення його побуту в таборах конструктивним змістом.

Проте організація проведення культурно-освітньої роботи з таборянами, налагодження їх дозвілля та забезпечення гуманітарної опіки над хворими, інвалідами, жінками і дітьми (які також перебували у